

Selv mord i norske fengsler: del 2

Forebygging/forebyggingstiltak

Ved Yngve Hammerlin

I del 1 av denne artikkelen, som stod i forrige nr. av Suicidologi, beskrev forfatteren selvmord i norske fengsler, forekomst i tida 1956-91, motiv og særtrekk. I del 2 peker han på hvordan det forebyggende arbeid i fengsel må forstås, og hvilke tiltak som bør iverksettes.

Se mennesket - ikke bare fangen

Forebygging av selvmord i fengsel kan ikke begrenses til opphold i fengselsinstitusjonene, men må ses i et videre perspektiv og på ulike nivåer (Hauge og Hammerlin 1999). Slik sett er selvmord og selvskadende handlinger bare en av mange uttrykksformer for den eksistensielle og sosiale krisen som mange norske fanger totalt sett er i. Også vareteksinstituttet og bruk av isolasjon må problematiseres. Isolasjon skader. At bruken av varetekt øker (Kristoffersen 1999), vil ikke minst bli et fortsatt stort problem i forhold til selvmordsproblematikken.

Et godt forebyggende arbeid forutsetter en bred og dyp forståelse av selvmord, selvmordsforsøk, selvskader, livstruende virksomheter osv. Selvmord, selvmordsforsøk og selvskadende handlinger må ses i en sammenheng. Årlig skjer det mange alvorlige selvskadende handlinger og selvmordsforsøk i norske fengsler som lett kunne ha ført til døden, men der den enkelte ble reddet av observante ansatte og innsatte.

Vi har mye kunnskap om selvmordene, og vi arbeider med å få mer kunnskap om selvskadene og selvmordsforsøkene. Det er derfor svært viktig at selvmordspro-

blematikken i fengslene ikke reduseres til bare et tallproblem og dermed bare forstås som registrerte selvmord i fengslene. Mange begår denne reduksjonismen ved at de minimaliserer og abstraherer problemkomplekset og bare tar utgangspunkt i de registrerte selvmordene. Problemet må også forstås relatert til livsbetingelser både før, under og etter soning. Det forebyggende arbeidet må derfor foregå på forskjellige sosiale arenaer. Nødvendig er det å skape gode livsbetingelser både under og etter et soningsopphold. Et soningsopphold må dessuten få en form og et innhold der et fengselsoppholds skadelige virkninger begrenses maksimalt. Bevissthet om at fengselsopphold også kan være svært deklasserende, desintegrerende og sosialt diskvalifiserende, bør også være en begrunnelse for at myndighetene utvikler gode og individrelaterte opplegg under og etter soning.

Adekvat somatisk og psykiatrisk behandling må gis. Det er et problem at mange som sliter med ulike alvorlige plager i fengsel, ikke får nødvendig hjelp. Hvis innsatte gis hjelp, slippes de ofte for tidlig fra behandlingsopplegget. Dette har særlig vært et problem ved overføring til psykiatriske sykehus.

Generelt sett har undervisningen og diskusjoner vist at kunnskapsformidlingen og kompetanseutviklingen er viktig. Dette gjelder både allment om selvmordsproblematikken og særlig om selvmord som har skjedd i fengslene. Arbeidet mot mytene om selvmord inngår som en viktig del av det holdningsskapende arbeidet, men også de kompetansegivende tiltakene. Enhver selvskadende handling må tas alvorlig. Av dette forstår vi at handlingene ikke bare må vurderes ut fra for eksempel framtredeisen "et rispi i armen for å få oppmerksomhet". Rispet kan være et uttrykk for dype, betente, smertefulle sår og "blåmerker" i kropp og sjel. Det kan også være et uttrykk for bombekrater i de sosiale relasjonene og i det sosiale nettverket (Hammerlin og Schjelderup 1994:131).

Det selvmordsforebyggende arbeidet er blitt knyttet til undervisning av feng-

selsbetjenter og vil nå også bli presentert som et etterutdanningstilbud for ansatte i kriminalomsorgen. Det er utviklet et eget forebyggingsopplegg med blant annet en håndbok i forebyggende arbeid, registreringsmanualer, lommeinformatjon til betjenter osv. (Hammerlin og Larsen 1998). Undervisning i tverrkulturell kommunikasjon er også utviklet innenfor KRUS' undervisningsopplegg.

Andre forebyggingstiltak må knyttes til selve fengselsoppholdet og fengsel som system. Det som fengselsvirksomheten påfører den enkelte av lidelse, må i langt større grad avdekkes, bevisstgjøres og gjøres noe med. Fengsel har også klare begrensninger ved at oppholdet avsondrer mennesket fra hverdagens virksomhetsarenaer. Fengsling kan bety en stor påkjenning og en ytterligere belastning i forhold til det jeg har kalt fangenes tapsliste (se ill. i Suicidologi nr. 1/00, s. 31.). Men man skal også være klar over at flere deltiltak som settes i verk i fengslene, også kan gi den enkelte muligheter for å mestre livet bedre etter soning.

Kommunikasjon og informasjon om en fanges fysiske eller psykiske konstitusjon, hverdagseksistensielle problemer, sosiale situasjon osv. blir mange ganger ikke formidlet godt nok. Dette gjelder mellom helsepersonell og andre ansatte, mellom betjenter, mellom avdelinger, fengsler og institusjoner. Særlig kommunikasjonen mellom fengsler og politi, og mellom fengsler og behandlingstilbud (særlig i psykiatrien), må forbedres. Gode informasjons- og kommunikasjonsrutiner må altså sikres, men også ulike omsorgs- og behandlingstiltak må utvikles og følges opp. Tiltak må imidlertid ikke bare knyttes til det profesjonelle feltet. Helt vesentlig er de ulike hverdagsvirksomhetenes form og innhold og det samvirkende miljøet i fengslene ved siden av fengslenes forhold til verden utenfor.

Brukerperspektivet (den enkelte fanges behov for omsorg og hjelp) må være sentralt i et opplegg. Omsorgsbehovene er forskjellige, og det samme er den enkeltes muligheter til å kunne forholde seg

til problemene som han eller hun sliter med. Dette gjelder ikke bare konkrete omsorgs- og hjelpebehov i forhold til selvmordsproblematikken, men generelt sett for personens livssituasjon.

Til sist - og som et ad notam: Flere fanger som vi har intervjuet, har poengtert det som oppfattes som et paradoks, nemlig at fengsel også beskytter mot selvmord. Det er særlig dem med et tærende liv med stoffmisbruk som sier dette, og de begrunner det med at hadde de ikke kommet i fengsel, hadde det vært store sjanser for at de hadde tatt en overdose ute - at de ikke orket mer der og da. Enkelte hevder også at "de kommer seg i fengslet". At fengsel kan beskytte mot

selvmord har jeg også hørt fra folk som har begått en alvorlig forbrytelse, som av frykt for represalier og ødeleggende stigmatiseringer fra verden utenfor opplever en viss beskyttelse bak murene. Atter andre framhever at de under oppholdet møter personer som hjelper dem, det være seg ansatte, fagfolk eller medfanger.

Den nye kriminalomsorgsmeldingen

Flere foreslåtte opplegg og tiltak som er satt i gang i fengslene, og som kommer til uttrykk i den nye kriminalomsorgsmeldingen (St.meld. nr. 27, 1997-98), er viktige bidrag. Soningstilbudene, fullbyrdingens form og innhold og tida etter soning er av stor betydning. Oppfølgings-, rehabiliterings-, habiliterings- og integ-

reringsarbeidet under og etter soningen blir avgjørende. Dessuten er mangfoldet i tiltak og soningstilbud nødvendig. En del fanger har også store psykiske problemer, og behandlings-, hjelpe- og omsorgsbehovet er stort.

Noen tiltak er foreslått i meldinga. Blant annet vil kontaktbetjentordningen (dvs. en eller flere betjenter får et særlig ansvar for kontakten med og opplegget for den enkelte fangen), en mer systematisk, gradvis og strukturert lettelse i soningsforholdene og framtid- og soningsplaner, løslatelsesgrupper, konkrete tiltak, programmer og opplegg som er tilpasset den enkeltes behov, være viktige innslag i et forebyggende arbeid. Særlig vil arbeidet med volds- og sedelighetsdømte og de tiltakene som er satt i verk for stoffmisbrukere som ønsker hjelp, kunne være forebyggende. Det er også viktig at det opplegget som gjennomføres, knyttes til den enkeltes behov.

For tiden pågår det et meget interessant prosjekt i Oslo kretsfengsel, som evalueres av Egil Larsen og Yngve Hammerlin. Prosjektet går i korthet ut på å gi folk som soner tungt, et tilbud om samvær og aktiviteter i en nyopprettet avdeling. Av dem som er intervjuet, sliter de fleste med eksistensielle kriser. Flere har endog gjort flere selvmordsforsøk. Disse gir tilbakemelding om at tiltakene bryter inn i en utholdelig isolasjonssituasjon. Samværet med andre og selvregulerte aktiviteter gir et nødvendig avbrett i isolasjonen.

Også deler av kriminalomsorgens verdigrunnlag kan gi visse muligheter for en omsorgsrettet virksomhet. De humanistiske prinsippene er ikke minst sentrale:

Uansett hvor et menneske er, skal man forholde seg til det på en respektfull måte som tar vare på dets integritet. Tiltak som settes i verk, må relateres til samfunns-, institusjons-, gruppe- og individnivå. Oppleggene må både ta vare på et helhetlig og et særeget perspektiv. Dette antydes også i den nye kriminalomsorgsmeldingen.

Det er altså helt nødvendig å se fengslet i samfunnet, samfunnet i fengslet. Men det er også grunnleggende å se enkeltmennesket som er fengslet og dermed isolert fra verden utenfor, som både mennesket i fengsel, fengsel i mennesket - individ i samfunnet, samfunnet i individet. Dette gjelder både i forhold til begrensninger og muligheter for den enkelte før, under og etter soning. Det selvmordsforebyggende arbeidet i fengsel må ha en helhetlig forståelse, som samtidig tar vare på den enkeltes konkrete behov. Inn-satsen må bygge på brukerperspektivet, det vil si at den enkelte blir sett som personlighet og i et førstepersonperspektiv, som et handlende og skapende subjekt.

Litteratur

- Hammerlin, Y., Schjelderup, G.: *Når livet blir en byrde*. Oslo: Ad Notam, 1994
- Hammerlin, Y., Larsen, E: *Selvskadende handlinger. Forebyggende arbeid i kriminalomsorgen*. Håndbok: tre deler. Oslo: KRUS, 1998
- Hauge, N.P., Hammerlin, Y.: *Selvmordsforebygging i et helhetlig perspektiv*. I Mehlum, L. *Tilbake til livet*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1999
- Kristoffersen, R.: *Bruken av varetekt øker igjen*. Samfunnspeilet nr. 2/99.
- St meld nr. 27 (1997-98): *Om kriminalomsorgen*.

Yngve Hammerlin er magister i sosiologi og forsker ved KRUS, Kriminalomsorgens utdanningscenter. Hans spesialområder er selvmord, fengsels- og avvikssosiologi. Han har også skrevet en rekke bøker og artikler om virksomhetsteori, menneskekesyn, vold og mobbing. Enkelte massemedia har definert ham som lidelsens sosiolog.

Del 1 av denne artikkelen, som beskrev selvmord i norske fengsler, forekomst i tida 1956-91, motiv og særtrekk med mer, stod i forrige nr. av Suicidologi. Den kan leses på Internett, <http://www.med.uio.no/ipsy/ssff/000/hammerlin.htm>, eller bestilles fra SSFF.